

УДК: 343.132:347.172

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ БЕЗВІСНОГО ЗНИКНЕННЯ ОСОБИ

*Маланчук Петро Михайлович,
канд. юрид. наук, доцент,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
та судочинства ННІ права,
Сумський державний університет*

*Тарасенко Дмитро Ігорович,
студент IV курсу ННІ права,
Сумський державний університет*

В статті розглядаються питання про поняття та ознаки безвісного зникнення особи, соціально-правову природу та суспільну небезпечність безвісного зникнення особи. З'ясовано значення інституту безвісної відсутності для правозастосування. А також визначені точки зору науковців щодо поняття «безвісна відсутність» та з'ясовані характерні ознаки, що притаманні безвісній відсутності. Дане власне визначення поняття «безвісно зникла особа». Проаналізовано, що до нормативно-правових актів, яке регламентують порядок розслідування безвісного зникнення особи відносяться Кримінальний процесуальний кодекс України, Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» та Інструкції й Накази Міністерства внутрішніх справ України. Підкреслена важливість нормативно-правих актів, які регламентують порядок розшуку безвісно відсутніх осіб. Також відмічено, що дотримання тільки нормативних приписів являється недостатнім для розкриття злочинів. Досягнути ефективності розслідування безвісно зниклих осіб можливе лише при використанні сукупності наукових знань та заснованих на них рекомендацій, які розробляються криміналістичною наукою.

Встановлено, що загальноприйнятими версіями по факту безвісного зникнення громадян вважаються дві типові версії, які розподілені на безліч конкретних версій з врахуванням наявної інформації по факту зникнення людини та особливостей її життєдіяльності, віку, статі, стану здоров'я, наявності конфліктних ситуацій.

Звертається увагу, що не потрібно зациклюватися лише на одній з версій, при розслідуванні

як контрверсії. Кожна версія або ж зовсім відкидається та замінюється іншою.

Підсумовано, що успіх розшуку безвісно зниклих осіб може залежати від оперативного та належного реагування на кожну заяву і повідомлення про безвісне зникнення особи.

Ключові слова : безвісне зникнення особи, ознаки безвісного зникнення особи, небезпечність безвісного зникнення особи, поняття безвісного зникнення особи.

Malanchuk P. M., Tarasenko Dm. I. Actual Issues of the Investigation of the Disappearance of the Person The article deals with the concept and signs of the disappearance of the person, the social and legal nature and the social danger of the disappearance of the person. The significance of the institution of the obscure absence for law enforcement is revealed. Also, certain points of view of scientists about the concept of "unknown absence" and the clarity of the characteristic features that are

inherent in the absence of an unknown. This self definition of the concept "disappeared person personally." It is analyzed that normative-legal acts that regulate the procedure for investigating the disappearance of a person are the Criminal Procedure Code of Ukraine, the Law of Ukraine "On Operational Investigative Activity" and the Instructions and Orders of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. It is underlined the importance of normative-right acts that regulate the search for missing persons. It has also been noted that compliance with only normative requirements is not sufficient for the disclosure of crimes. Achieving the effectiveness of the investigation of missing persons is possible only with the use of a set of scientific knowledge and recommendations based on them, which are developed by forensic science.

It is established that generally accepted versions on the fact of the disappearance of citizens are considered to be two typical versions, which are divided into many specific versions, taking into account available information on the fact of the disappearance of a person and the features of her life, age, gender, health, and the presence of conflict situations.

Attention is drawn to the fact that there is no need to restrict itself to only one version, in the investigation of crimes and the disappearance of a person, in particular, counterversions must always be based. Each of them, during the investigation, is checked, specified, supplemented or completely rejected and replaced by another.

It is concluded that the success of the search for missing persons may depend on prompt and appropriate response to each statement and notification of the disappearance of the person.

Keywords : unconscious disappearance of the person, signs of the disappearance of the person, danger of the disappearance of the person, the concept of the disappearance of the person.

Вступ. Різке загострення соціальних, економічних та національних протиріч в умовах перебудови українського суспільства й держави спричинило значне зростання кількості злочинів, у тому числі, пов'язаних з безвісним зникненням людей. Якщо раніше фіксувалися поодинокі факти зникнення осіб, які згодом виявлялися загиблими, то останнім часом рахунок пішов уже на багато сотень. Факти безвісного зникнення громадян, коли їхнє місцеперебування та доля невідомі найближчому оточенню й іншим особам, сьогодні досить поширені. Успішність розшукової діяльності стосовно таких осіб можна забезпечити лише в разі оперативного та належного реагування на кожну заяву і повідомлення про безвісну відсутність особи.

Актуальність. Питання забезпечення ефективності та результативності досудового розслідування безвісно відсутньої особи і оперативно-розшукової діяльності щодо даної категорії об'єктів розшуку постійно перебуває у полі зору держави і суспільства та потребує поглибленого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вибір теми статті визначено актуальністю порушеної в ній проблеми, яка розглядалася в роботах таких учених, Ю. П. Аленіна, В. П. Бахіна, Р. С. Белкіна, В. І. Галагана, В. Г. Гончаренка, О. М. Джужі, А. Я. Дубинського, В. А. Журавля, А. В. Іщенка, О. В. Капліної, Н. С. Карпова, Є. Д. Лук'янчикова, М. М. Михеєнка, Д. Й. Никифорчука, М. А. Погорєцького, С.М. Стахівського,

О. Ю. Татарова, В. В. Тіщенко, В. М. Тертишника, Л. Д. Удалової, П. В. Цимбала, С. С. Чернявського, В. Ю. Шепітька, М. Є. Шумила та інших.

Мета статті полягає в оцінці та узагальненні теоретичних і практичних питань при розслідуванні безвісти зниклої особи.

Виклад основного матеріалу. Досить поширеним явищем є безвісна відсутність особи, коли її місцеперебування й доля невідомі ані найближчому оточенню, ані іншим особам. Успіх розшуку цих людей може залежати від оперативного та належного реагування на кожну заяву і повідомлення про безвісне зникнення особи. Як відомо, певна частина громадян, які зникли за нез'ясованих обставин, стають жертвами вчинених стосовно них кримінальних правопорушень, зокрема вбивства, викрадення, торгівлі людьми, незаконного позбавлення волі. Не менш важливим є розшук таких осіб в аспекті вирішення звернень громадян щодо встановлення місця знаходження рідних чи близьких людей, з котрими з різних причин утрачені родинні зв'язки; відновлення соціального статусу, цивільних та інших гарантованих державою прав осіб, які за віком або через травму чи захворювання втратили пам'ять, дезорієнтовані тощо.

Значення інституту безвісної відсутності для правозастосування обумовлена необхідністю усунення правової невизначеності. Інакше складалася б така ситуація, як зазначає Е. А. Прянишников, «коли правовідносини, з яких

зникає суб'єкт, не закінчилися, як у випадку смерті, але і не здійснюються» [1, с. 14].

По суті, визнання громадян безвісно відсутніми є юридичної фікцією, яка існує в законі в з метою захисту інтересів зацікавлених осіб та самих зниклих. У цьому сенсі, ще на початку XX століття М. Брун в своїй роботі «Коллизии разноместных законов о безвестном отсутствии» писав: «В вопросе о том, существует ли физическое лицо, имеют юридическое значение два момента – его начало и его конец... Бытие лица начинается юридически не всегда в тот момент, когда, по мнению физиолога, человек родился. И конец существования лица не всегда совпадает с физиологическим окончанием жизни. У юриста для обоих этих моментов могут быть и другие критерии...» [2, с. 147-174].

За чинним законодавством громадянин може бути за заявою зацікавлених осіб визнаний судом безвісно відсутнім, якщо протягом року в місці його проживання немає відомостей про місце його перебування. Тобто, поняття невідомої відсутності законодавець чітко не визначає.

У підручнику під редакцією Е. А. Суханова міститься наступне визначення безвісної відсутності: це посвідчений в судовому порядку факту тривалої відсутності громадянина в місці його проживання, якщо не вдалося встановити місце його перебування [3, с. 159]. Схожим чином формулює його Р. В. Ісханов: «...безвісна відсутність – це досліджена судом тривала відсутність громадянина в місці його проживання при відсутності відомостей про його місце знаходження» [4, с. 12].

Деякі автори вважають, що термін «безвісна відсутність» повинен застосовуватися в двох аспектах. По-перше, цим терміном позначається явище дійсності, коли безслідно зникає якесь обличчя. По-друге, так називається правовий інститут, створений для вирішення невизначеності, що виникла через зникнення суб'єкта якихось правовідносин. Як явище об'єктивного світу сутність першого не залежить ні від місця, ні від часу, а правовий інститут як елемент надбудови історично різний, і в залежності від держави, в якому він існує [5, с. 16].

У ряді робіт окреслюється коло норм, що входять в правовий інститут безвісної відсутності. Зокрема, визначається, що норми інституту безвісної відсутності регулюють юридичні наслідки, що виникають у зв'язку з тривалою невідомістю місцеперебування осіб, які перебувають в визначених правових відносинах з громадянами і організаціями, а також порядок визнання таких осіб безвісно відсутніми.

Говорячи про сутність безвісної відсутності, Е. А. Прянишников в 1940 р. висунув положення про те, що вона полягає у «втраті зворотного зв'язку» [1, с. 23]. Але ця теза в подальшому заперечувався деякими авторами (наприклад, проти висловлювався М. Г. Стучинський, його думка, що для того, щоб зрозуміти сутність інституту безвісної відсутності громадян, необхідно визначити ознаки невідомої відсутності. Наприклад, в якості таких М. Г. Стучинський називає такі:

- 1) відсутність в місці проживання;
- 2) невідомість місця перебування;
- 3) тривалість відсутності;
- 4) неможливість усунути невідомість [6, с. 13].

Отже, безвісти зникла особа – це особа, що зникла зненацька і місце перебування якої невідоме. До безвісти зниклих осіб слід також відносити, тих які зникли під час катастрофи, стихійного лиха, нещасного випадку (втопилися, накрило лавиною, засипало снігом тощо) і трупів, які не було знайдено.

На даний час правова процедура розгляду органами внутрішніх справ заяв щодо зникнення безвісно відсутніх осіб регламентується положеннями статті 214 КПК України, Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» та наказом Міністерства внутрішніх справ України від 07 липня 2017 року № 575 «Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні». Зокрема, відповідно Інструкції протягом протягом 24 годин після надходження заяви або повідомлення про зникнення безвісти дитини, у разі, якщо за цей час не буде встановлено її місцезнаходження, а також у разі зникнення безвісти дорослої особи за обставин, що свідчать про можливість учинення стосовно неї злочину, а також виявлення частин трупа невстановленої людини керівник органу досудового розслідування, забезпечує обов'язкове внесення до ЄРДР відомостей про вказане кримінальне правопорушення і його попередню кваліфікацію як умисного вбивства та вживає всіх передбачених КПК України заходів для всебічного, повного і неупередженого дослідження обставин кримінального провадження [7].

Відповідно до ч. 1 ст. 6 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [8] однією із підстав для проведення оперативно-розшукової діяльності є наявність достатньої інформації, що одержана у встановленому законом порядку та яка потребує перевірки щодо безвісно відсутніх осіб.

Варто підкреслити важливість нормативно-правих актів, які регламентують порядок розшуку безвісно відсутніх осіб. Водночас відмітимо, що дотримання тільки нормативних приписів являється недостатнім для розкриття злочинів. Досягнути ефективності розслідування безвісно зниклих осіб можливе тільки при використанні сукупності наукових знань та заснованих на них рекомендацій, які розробляються криміналістичною наукою.

Одним із найбільш актуальним напрямком підвищення ефективності у розкритті та розслідуванні злочинів, у зв'язку із безвісним зникненням особи, зокрема, так і інших видів злочинів, є використання у роботі право-охоронних органів новітніх криміналістичних концепцій щодо планування розслідування, під якими охоплюється розумова діяльність пов'язана із визначенням напрямів та засобів розслідування, обставин, які необхідно встановити, а також система і тактика слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів для досягнення більш швидких та ефективних поставлених цілей розслідування.

Основою планування розслідування фактів безвісного зникнення особи виступають версії про можливі причини та обставини зникнення людини [9, с. 277].

Загальноприйнятими версіями по факту безвісного зникнення громадян вважаються дві типові версії, які розподіляються на безліч конкретних версій які враховують наявну інформацію щодо факту зникнення людини та особливостей її життєдіяльності, віку, статі, стану здоров'я, наявності конфліктних ситуацій тощо:

1) перша типова версія: «зникла особа стала жертвою злочину» (вбивства, викрадення або позбавлення волі, торгівлі людьми тощо);

2) друга типова версія: «зникнення людини не має кримінального характеру». Дана версія розподіляється на такі більш конкретні версії:

- зникла особа жива, але з тих чи інших причин не бажає виявляти своє місцезнаходження (переїхала до іншої місцевості (для зустрічі зі знайомими, на постійне чи тимчасове проживання, влаштування на роботу, навчання, з метою одруження); переховується через: борги; бажання уникнути призову на військову службу; конфлікт в сім'ї та небажання спілкуватися з родичами; необхідність уникнути кримінальної відповідальності за вчинений нею почин тощо);

- зниклу особу було затримано за вчинення кримінального злочину [10, с. 18];

- зникла особа стала жертвою нещасного випадку в результаті якого вона загинула (ДТП, отруєння, ураження електричним струмом, при

різних катастрофах, стихійному лиху, потонула у водоймі, загинула при пожежі тощо);

- зникла особа вчинила самогубство;

- безвісна відсутність особи пов'язана з її ненасильницькою смертю від віку, або в результаті хронічного захворювання, переохолодження тощо [11, с. 135];

- зникнення людини пов'язане з її госпіталізацією (особа знаходиться в тяжкому стані і не може повідомити близьких про своє місцезнаходження);

- у випадку зникнення дитини, окрім вищезгаданого, також припускається що вона пішла з дому після сварки в сім'ї та не бажає говорити, де вона, заблукала, загубилася, не змогла вчасно повідомити рідним про своє місцезнаходження (розрядився мобільний телефон) та ін.

Звернемо увагу, що не потрібно зациклюватися лише на одній з версій, при розслідуванні злочинів й безвісного зникнення особи, зокрема, завжди повинні висуватися контрверсії. Кожна з яких, в процесі розслідування перевіряється, уточнюється, доповнюється або ж зовсім відкидається та замінюється іншою.

Стосовно кожної версії слідчий буде уявну модель події, зіставляє з нею наявну слідову картину. Для досягнення такої мети, для початку проводиться огляд останнього місця проживання (перебування) особи. Такий огляд може бути проведений ще до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Даний порядок визначений ч. 3 ст. 241 КПК України. Така невідкладність проведення цієї слідчої (розшукової) дії пояснюється там, що саме своєчасне її проведення дає змогу виявити й зафіксувати сліди, матеріальні об'єкти та інші речові докази, які мають стосунок до зазначеної по пі, можуть сприяти встановленню місцезнаходження зниклих осіб або їх ідентифікації з невідомими трупами. Проведення огляду має відповідати процесуальним вимогам, що містяться в ст. 237 КПК України, а також застосуванню відповідних тактичних прийомів, розроблених криміналістикою.

Складання узгоджених планів слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів, їх вчасне виконання та корегування залежно від встановлення нових обставин зникнення, дозволяють знайти і зафіксувати інформацію, що має вкрай важливе доказове значення у кримінальних провадженнях цієї категорії.

Висновки. У підсумку варто сказати, що безвісне зникнення громадян, незалежно від його дійсних причин, це трагедія для самого зниклого і

практично завжди велика біда, глибокі переживання і серйозні проблеми для його близьких і родичів. Наше життєві шляхи неможливо передбачити, і тому виникають ситуації, коли люди зникають безвісті, по різних на те причинах. Звісно, родичам і близьким тяжко повірити в те, що особа пропала, або гірше – померла. Але нічого не вдієш, потрібно з цим миритися, а головне робити все, аби права, обов'язки, та майно людини, яка пропала не були порушеними та збереженими. Безвісна відсутність

людини, коли її місцеперебування й доля невідомі ані найближчому оточенню, ані іншим особам, досить поширене явище. Успіх розшуку цих людей може залежати від оперативного та належного реагування на кожну заяву і повідомлення про безвісне зникнення особи. Криміналістичною наукою розроблений ряд прийомів, використовуючи які дозволить повною мірою забезпечити отримання бажаного результату від проведеної слідчої розшукової дії. Вони можуть застосовуватись як комплексно так і окремо.

Використана література :

1. Прянишников Е. Безвестное отсутствие // Советская юстиция. – 1940. – № 16. – С. 13-18.
2. Брун М. Коллизии разноместных законов о безвестном отсутствии // Юридический вестник. – 1914. – Книга V (I)-VI (II). – С. 147-174.
3. Гражданское право : Учебник в 2 т. Т. 1 / Под ред. Е. А. Суханова. – М., 2002. – 560 с.
4. Ихсанов Р. В. Рассмотрение судами дел о признании безвестно отсутствующими или объявлении умершими сотрудников органов внутренних дел : Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. – СПб., 2005. – 20 с.
5. Конвенція Ради Європи про захист прав людини та основоположних свобод від 04.11.1950 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_004
6. Стучинский М. Г. Безвестное отсутствие: Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. – Челябинск, 1949. – 20 с.
7. Наказ Міністерства внутрішніх справ України «Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні» від 07.07.2017 № 575 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17>
8. Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» від 12.04.2017 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>
9. Шепітько В. Ю. Криміналістика : енциклопедичний словник (українсько-російський і російсько-український) / В. Ю. Шепітько ; Ред. В. Я. Тацій ; Академія правових наук України. – Х. : Право. 2001. – 552 с.
10. Кубарев І. В. Проблеми організації розслідування вбивств, що вчиняються групою осіб в умовах неочевидності: Дис... канд. юрид. наук за спец.: 12.00.09 / І. В. Кубарева ; ДЮІ Луганського державного університету внутрішніх справ. – Донецьк. 2006. – 221 с.
11. Хань Г. А. Теоретичні засади планування та організації розслідування злочинів з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика): Дис... канд. юрид. наук за спец. : 12.00.09 / Г. А. Хань ; ДЮІ Луганського державного університету внутрішніх справ. – Донецьк. 2007. – 221 с.